

Elwira Grossman

HISTORIA LITERATURY CZY LITERATURA?

**Problemy nauczania dziewiętnastowiecznej
literatury polskiej studentów obcokrajowców
na poziomie średnio zaawansowanym**

Pragnę podzielić się refleksjami i obserwacjami, jakie zgromadziłam podczas trzyletniego okresu prowadzenia zajęć z dziewiętnastowiecznej literatury polskiej na Uniwersytecie w Glasgow. Po ogólnym przedstawieniu programu i struktury zajęć, przejdę do omówienia głównych problemów, które zaprezentuję według następujących zagadnień i pytań: czy istnieje kanon dziewiętnastowiecznej literatury polskiej dla obcokrajowców i czy powinien istnieć? Jakiekryteria decydują o wyborze lektur w ramach kanonu? Metodologia nauczania: czego tak naprawdę uczę i dlaczego? W uwagach podsumowujących omówię podstawowe problemy dialogu międzykulturowego, jakie najczęściej się pojawiają w procesie nauczania wybranych tekstów i podzielę się własnymi rozwiązaniami, które już wprowadziłam lub zamierzam wprowadzić.

PROGRAM I STRUKTURA ZAJĘĆ

Zajęcia z dziewiętnastowiecznej literatury polskiej prowadzone są w Glasgow na II roku studiów (ogólne wprowadzenie zagadnień) na etapie średnio zaawansowanym i na IV lub V roku na etapie zaawansowanym (szczegółowa analiza procesu historyczno-literackiego i złożonych, trudnych tekstów, nie zawsze dostępnych w tłumaczeniu). Należy tutaj jednocześnie wyjaśnić, że obecny program nie zakłada automatycznej kontynuacji studiów polonistycznych po II roku: studenci mogą, ale nie muszą znaleźć się w gronie magistrantów. Taki układ stawia przed wykładowcą podwójne zadanie:

zapoznania studenta z polską literaturą XIX w. w taki sposób, żeby go nie przestraszyć i nie zniechęcić do dalszych studiów, a jednocześnie wyposażyć w niezbędną wiedzę dotyczącą dziewiętnastowiecznych okresów literackich, aby student po dwóch latach polonistyki zrozumiał np., co składa się na przekonanie, że literatura romantyczna była państwem duchowym Polaków, aby zrozumiał rangę romantyzmu dla kultury współczesnej i uświadomił sobie elementarne związki i wpływy wieku XIX na wiek XX. Nie ukrywam, że nie jest to proste zadanie, a wspomniane zagadnienia są wystarczająco trudne dla studentów negatywnych, a co dopiero dla obcokrajowców, którzy mają za sobą zaledwie rok intensywnej nauki języka w wymiarze pięciu godzin tygodniowo i w większości wypadków prawie żadnej wiedzy ogólnej z zakresu zaplecza intelektualnego XIX w. ich własnej kultury. Muszę przyznać, że kiedy po raz pierwszy zapoznawałam się z programem tych zajęć w Glasgow, opracowanym przez mojego poprzednika Donalda Pirie, moje zdumienie nie miało granic. Otóż pierwszą lekturą na liście była *Maria* Antoniego Malczewskiego. Wówczas to zimny pot zrosił mi czoło na myśl o wyjaśnianiu następujących strof:

Ej! Ty na szybkim koniu gdzie pędzisz, kozacze?
 Czy zaoczył zająca, co na stepie skacze?
 Czy rozigrawszy myśli, chcesz użyć swobody
 I z wiatrem ukraińskim puścić się w zawody?¹ (51)

Sama czułam, jak puszczam się w zawody ze szkockim wiatrem, i po chwili w pełni utożsamiałam się z tajemniczym pacholciem, które zapytywano:

Moje młode pachole, gdzież to ty wędrujesz?
 Czy z Ziemi Świętej wracasz, że tak utyskujesz?
 [...] wpływ mego Anioła grób w blasku zobaczy
 To czegoż chcesz pachole? – Uciec od rozpacz. (74)

Tak więc na utyskiwaniu i uciekaniu od rozpacz zeszły mi pierwsze tygodnie i dopiero z czasem wypracowałam określone metody nauczania i podejścia do tekstów dziewiętnastowiecznych. Bardzo szybko zrozumiałam, że zmuszanie studentów II roku do czytania *Marii* przynosi rezultaty odwrotne od zamierzonych: zniechęca zamiast zachęcać, pogłębia uczucie porażki zamiast umacniać przekonanie studentów o ich umiejętnościach lingwistycznych i predyspozycjach intelektualnych. W rezultacie tych rozważań zmieniałam strukturę zajęć. Usunęłam *Marię* ze spisu lektur obowiązkowych i opracowałam następujący program, przyjmując regułę naczelną: „Czego się nie da odrzucić, trzeba oswoić”.

¹ A. Malczewski, *Maria*, PIW, Warszawa 1976. Strony poszczególnych cytatów podaję w nawiasie.

**LITERATURE LEVEL TWO POLISH LITERATURE DURING THE
PARTITIONS 1795–1918
(LITERATURA POLSKA W DOBIE ROZBIORÓW 1795–1918)**

Wednesday (1 hr) C19 Lit. Lec.
[Środa, 1 godzina – wykład]

Friday (1 hr) C19 Lit. Tut.
[Piątek, 1 godzina – ćwiczenia]

MARTINMAS TERM (Trymestr 'Martinmas')
(10 tygodni)

1. Introduction to Polish Literature: Renaissance	Jan Kochanowski, <i>Treny</i>
2. Enlightenment & Classical style	Ignacy Krasicki, <i>Bajki</i> , satire: <i>Pijaństwo</i>
3. Sentimentalism and Pre-Romanticism	<i>Oda do młodości</i>
4. Romanticism-intro	Adam Mickiewicz, <i>Romantyczność, Żeglarz</i>
5. Adam Mickiewicz	<i>Konrad Wallenrod</i> – analysis
6. Adam Mickiewicz – cont.	<i>Konrad Wallenrod</i> – sum up
7. Juliusz Słowacki	<i>Poems: Testament mój, Hymn</i>
8. Aleksander Fredro	<i>Dożywocie</i> – analysis
9. Post-Romanticism C. K. Norwid	<i>Dożywocie</i> – sum up
10. Romanticism – other writers	Poems by Norwid: <i>Ogólniki, Przeszłość, Bogowie i człowiek, Siła ich, Zagadka</i>

CANDLEMAS TERM (Trymestr 'Candlemas')
(10 tygodni)

1. Positivism – introduction	Eliza Orzeszkowa, <i>Marta</i> – analysis
2. Positivism – cont.	<i>Marta</i> – sum up
3. Bolesław Prus	Bolesław Prus, <i>Kamizelka</i> , Orzeszkowa, <i>ABC...</i>
4. Bolesław Prus – cont.	<i>Omyłka</i>
5. Henryk Sienkiewicz, Maria Konopnicka	Henryk Sienkiewicz, <i>Latarnik</i> Maria Konopnicka, <i>Dym</i>
6. Young Poland – introduction	Stefan Żeromski, <i>Silaczka</i>
7. Young Poland: Other Prose Writers	Władysław Reymont, <i>Suka</i>

8. Drama. Stanisław Wyspiański	Wyspiański, <i>Wesele</i>
9. Film by Andrzej Wajda	Discussion: <i>Wesele</i> – analysis and sum up
10. Young Poland: Gabriela Zapolska	<i>Moralność Pani Dulskiej</i> – intro

**WHITSUN TERM (Trymestr 'Whitsun')
(5 tygodni)**

1. Young Poland – Poetry into	<i>Moralność Pani Dulskiej</i> – analysis + sum up
2. Kazimierz Przerwa-Tetmajer (dekadentyzm, symbolizm)	<i>Koniec wieku XIX, Moja kochanka Ekstaza, Symbol, Anioł Pański, Na skalnym Podhalu</i>
3. Jan Kasprówicz (naturalizm, dekadentyzm, symbolizm)	<i>Trzeba nam wiary, Krzak dzikiej róży, Święty Boże (fragments), Z chałupy</i>
4. Leopold Staff (impresjonizm, klasycyzm, symbolizm)	<i>'Deszcz jesienny', Curriculum vitae, Kowal</i>
5. Synthesis/overspill	

Podstawowe założenia wprowadzonych zmian były następujące: 1) teksty trudne i skomplikowane weszły w zakres wykładów, które ilustruję tłumaczeniem angielskim, zwracając uwagę na to, co zostało „zagubione w tłumaczeniu”; 2) na liście lektur pojawiły się tylko fragmenty ilustrujące zasadnicze cechy danego okresu literackiego, z których można wysnuć podstawowe zasady filozoficzne, artystyczne i estetyczne omawianej epoki. Konsekwencją takich założeń jest to, że lista wybranych utworów nie zawsze pokrywa się z kanonem przyjętym na uczelniach polskich, a omawiane utwory często reprezentują to, co badacze polscy uznają za najbardziej znamienne dla ubiegłego stulecia (choć aksjologiczne kryteria oceny i kształt kanonu powoli podlega także zmianom w Polsce). W tym miejscu chciałabym przejść do kolejnego zagadnienia, zadając następujące pytanie:

**CZY ISTNIEJE KANON DZIEWIĘTNASTOWIECZNEJ LITERATURY POLSKIEJ
DLA OBCOKRAJOWCÓW I CZY POWINIEN ISTNIEĆ? JAKIE KRYTERIA DECYDUJĄ
O WYBORZE LEKTUR W RAMACH OBECNEGO KANONU?**

Na drugie pytanie już pośrednio odpowiedziałam, choć za chwilę jeszcze do niego powrócę, a odpowiedź na pierwsze wcale nie jest łatwa ani jednoznaczna. Można znaleźć kilka modeli wzorcowych kanonu, odwołując się np. do programu studiów z Romantyzmu, Pozytywizmu i Młodej Polski na polskich uczelniach². Trudniej jest natomiast znaleźć podobny model dla obcokrajowców, gdyż struktura programu w przypadku każdej uczelni jest inna³. Różni ją wiele elementów, począwszy od standardu i wymagań danej uczelni, ilości godzin przeznaczonych na literaturę w ramach danego programu, poprzez ogólny profil i cele tegoż programu, skończywszy na znajomości języka, jaką reprezentują studenci i ich przyszłej orientacji zawodowej (czy są to studenci zainteresowani biznesem, polityką, tłumaczeniem w ogóle, tłumaczeniem literatury czy też pracą naukową?). W końcu ważne jest kryterium przy tego typu rozważaniach nie zawsze brane pod uwagę: osoba samego wykładowcy (jego/jej specjalizacja, doświadczenie, stopień znajomości obu kultur itp.). Kryterium znajomości obu obszarów kulturowych jest niezwykle ważne, gdyż nauczanie literatury polskiej w izolacji od rodzimego kontekstu studentów rzadko kiedy wzbudza ich zainteresowanie omawianymi utworami i może nawet zniechęcić do dalszych studiów. Ponieważ nie da się znaleźć w świecie programów slawistycznych, które podałyby taką samą odpowiedź na pytania o te kryteria, ani wykładowców o takim samym wykształceniu i osobowości, istnienie jednego modelowego kanonu dziewiętnastowiecznej literatury polskiej dla obcokrajowców nie jest możliwe. Natomiast jest możliwe porównanie programów realizowanych w praktyce i wyciągnięcie wniosków, które ułatwiłyby pracę nam wszystkim, tj. polonistom zagranicznym. Moja propozycja (oparta na pierwotnie opracowanym przez Donalda Pirie) zawiera kilka tytułów, które mogą zaskoczyć. Wynikają one głównie ze specyfiki naszego programu i jego struktury, a zatem obecność Kochanowskiego bierze się stąd, że studenci nie mają obowiązkowych zajęć z literatury dawnej, ale jeżeli zechcą, mogą ją studiować w ramach zajęć fakultatywnych (tzw. *options*) na IV lub V roku. *Treny* dają im jakieś wyobrażenie o dawnej literaturze i są pewnym wprowadzeniem w jej

² Zestaw taki opublikowały w formie książkowej Uniwersytet Warszawski i Uniwersytet Wrocławski: 1) *Informator polonistyczny 1994*, September, Warszawa 1994; 2) *Spis lektur dla studentów filologii polskiej*, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1994.

³ Por. zestawienia wypowiedzi o programach nauczania literatury polskiej zawartych w następujących źródłach: 1) ankieta *Tekstów Długich...*, 2) *Eastern Europe: How to Teach?*, „The Sarmatian Review”, September 1991, vol. 11.

tematykę. Do włączenia *Trenów* w ramach zeszłorocznych zajęć zachęciła mnie także ich nowa dwujęzyczna edycja w tłumaczeniu Adama Czerniawskiego⁴. Wybrane bajki i satyry Krasickiego znalazły się na liście dlatego, iż zrozumienie głównych zagadnień Romantyzmu w zestawieniu z Klasycyzmem jest łatwiej przyswajalne. Zasada binarnych opozycji, pomimo drastycznych uproszczeń, ilustruje zasadnicze założenia filozoficzne, artystyczne i estetyczne w obrazowy i łatwy do zapamiętania sposób. Oto przykład ćwiczeń, które stosuję na zajęciach podsumowujących cechy stylu klasycznego i stylu romantycznego:

WORK SHEET

Recognising that to every broad statement there is at least one exception and that no historical era, movement, or literary period is completely coherent or without contradictions, consider the following as among the ideals, qualities, and attributes which characterised Polish thought and literature during the age of Enlightenment. To test your understanding of what happened between then and the age of Romanticism supply the romantic feature in the right-hand column.

[Pamiętając o tym, że każde ogólne stwierdzenie zawiera przynajmniej jeden wyjątek i że żadna historyczna era, prąd lub okres literacki nie jest całkowicie spójny, proszę rozważyć następujące cechy idealne i założenia filozoficzne charakteryzujące polską myśl doby oświecenia. Proszę przetestować własne zrozumienie zmian, które pojawiły się w okresie romantyzmu uzupełniając cechy w kolumnie po prawej stronie]

General Philosophical principles and Ideals

[Ogólne założenia i filozoficzne cechy idealne]

Enlightenment [Oświecenie]

Romanticism [Romantyzm]

the world is stable, changeless and

as such becomes an object of description

[świat jest stały i niezmienny i jako taki stanowi przedmiot opisu]

adjustment to the world as it is

acceptance of *status quo*

[dostosowanie się podmiotu poznającego do świata jako takiego

– akceptacja jego *status quo*]

man is imperfect/limitations

[człowiek nie jest istotą doskonałą, ma swoje wady i słabości]

rationality/reason/common sense

[dominacja myślenia rozumowego, racjonalnego, pojęcie

zdrowego rozsądku jako kategorii naczelnej]

man as a social being (types)

[człowiek jako istota społeczna (typy ludzkie)]

objectivity („cold eye”)

[obiektywny punkt widzenia,

⁴ J. Kochanowski, *Treny*, tłum. A. Czerniawski, UŚ, Katowice 1996.

dystans (patrzenie 'zimnym okiem')]

empirical experience as the best way of
getting to know the world

[doświadczenie empiryczne jako najlepszy
i najskuteczniejszy sposób na poznanie świata]

Artistic and Aesthetic Ideals
[Idealne cechy artystyczne i estetyczne]

emphasis on social phenomena
[w centrum uwagi znajdują się zjawiska społeczne]

satires, fables, comedies
[satyry, bajki, komedie]

correctness/rules/wit
[reguły sztuki rozumianej jako rzemiosło]

national aspect appears through
satirical approach to social phenomena
[satyryczne podejście do zjawisk społecznych i narodowych]

poet as announcer of general truths
[poeta wyrazicielem powszechnie uznanych prawd obiektywnych]

poets' goal is to entertain and instruct
[celem poety jest uczyć i zabawiać]

**CZEGO TAK NAPRAWDĘ UCZĘ I DLACZEGO
(ABSTRAHUJĄC OD KONKRETNÝCH TYTUŁÓW)?**

Informacje biograficzne, ogólną sylwetkę pisarza wraz z jego dorobkiem i bardzo skrótowym komentarzem krytycznym tegoż dorobku przedstawiam w postaci „rozdawnika” (*handout*). W wykładzie wprowadzającym umieszczam zwykle ogólne informacje o okresie literackim, prądach umysłowych, ideach podstawowych myślicieli i filozofów (zarówno literatury polskiej, jak i innych literatur europejskich włączając rodzimą literaturę studentów). Na ćwiczeniach wprowadzam ogólne pojęcia z teorii literatury, a także podstawowe zagadnienia wartości artystycznych i estetycznych. I rzecz najważniejsza, komponent, który przemycam na wszystkich zajęciach, to rozwijanie ogólnej wrażliwości i nauczanie ogólnego podejścia do rozumienia literatury. To, co zwykle powtarzam studentom i ilustruję w trakcie analiz to to, że dobra literatura jest o nas samych. Robię to dlatego, że moje zajęcia są bardzo często jedynym kontaktem studentów z literaturą w ogóle. W systemie studiów szkockich studenci mogą studiować polonistykę w połączeniu z każdym innym przedmiotem (inny język obcy, historia, teatrologia, ekonomia, nauki polityczne, biznes itp.).

UWAGI PODSUMOWUJĄCE

Na zakończenie chciałabym nawiązać do tytułowej alternatywy mojego wystąpienia: historia literatury czy literatura? Alternatywa taka związana była z polemiką, jaka rozegrała się pomiędzy Kazimierzem Wóycickim a Zygmuntem Łempickim. Pierwszy domagał się nacisku na obcowanie z dziełem, drugi reprezentował środowisko akademickie i opowiadał się za kursem historii literatury. W głosowaniu na zjeździe polonistów w 1924 r. przyjęto wniosek rozstrzygający na korzyść literatury⁵. A zatem moja propozycja nie jest innowacją, ale kontynuacją takiego podejścia do literatury, który osobiście cenię sobie najbardziej.

⁵ Zob. B. Chrzęstowska, *Polonistyka w szkole. Dylematy pozorne i rzeczywiste*, „Polonistyka” 1995, nr 5, s. 287–300.